

**М.П. УРУСОВ І ЙОГО РОЛЬ У ГРОМАДСЬКОМУ ТА
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ЖИТТІ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ (1908-
1918 рр.)**

Теперішній етап розвитку історичної науки характеризується все більшим зростанням персоніфікованих досліджень, спрямованих на визначення ролі певної особистості у окремий проміжок часу, її впливу на перебіг процесів у ньому, тощо. Особливої ваги цей напрямок історичних досліджень набуває у рамках краєзнавства другої половини ХІХ сторіччя – початку ХХ сторіччя. Це частково пояснюється існуючою на той час системою адміністративно-територіального устрою, та особливо системою місцевого самоврядування, які дозволяли у рамках певної територіальної одиниці виходити на перший план не державницьким інститутам чи утворенням, а окремим діячам, обізнаним у справах даної одиниці. У Катеринославі початку ХХ сторіччя існувало досить широке коло таких осіб, діяльність багатьох з яких є дослідженою більшою чи меншою мірою, але й досі на історичній мапі того часу є малодосліджені ділянки, однією з яких до теперішнього часу залишається постать князя Миколи Петровича Урусова, визначного державного та громадського діяча, історичною долею пов'язаного з Катеринославом.

Актуальність дослідження діяльності князя М.П. Урусова (1863-1918 рр.) на Катеринослащині пояснюється відсутністю будь-яких системних розробок його ролі у житті та розвитку краю за період 1908-1918 рр., коли він був пов'язаний з Катеринославиною, обіймаючи посаду губернського предводителя дворянства, а також ряд інших посад. У дослідженнях, які прямо не стосувалися діяльності М.П. Урусова, розглядалися лише деякі аспекти його діяльності. Так, у статті В.І. Лазебник «Гражданство в дореволюционном Катеринославе» згадується про присвоєння Урусову звання почесного громадянина м. Катеринослава, а також про його причетність до Південно-російської виставки 1910 року, та будівництва дитячої лікарні [7, с. 76-86]. М.П. Чабан у своїй праці «Діячі січеславської «Просвіти» торкається біографічних відомостей про М.П. Урусова, та його причетності до діяльності «Просвіти» у м. Катеринославі [18, с. 460-461]. Більшість же матеріалу стосовно М.П. Урусова лише починає розроблятися у науковій та краєзнавчій літературі.

Князь М.П. Урусов належав до одного з найстаріших та найтитулованіших родів Російської імперії. За однією з версій, один із засновників цього роду, а саме хрещений ногайський татарин Петро Урусов, вбив Лжедмитрія ІІ, за що здобув привілеї для нащадків свого роду [6, с. 125]. Сам князь Микола Петрович Урусов народився 31 березня 1863 року у родині полковника князя Петра Олександровича Урусова, камергера Двору його Величності. У родині князя Петра Урусова було 11 дітей. М.П. Урусов здобув освіту в імператорському Олександрівському ліцеї, після закінчення якого у червні 1885 року вступив на службу до Міністерства внутрішніх справ, у департамент іноземних сповідувальців. З лютого 1894 року по березень 1895 року він виконував обов'язки голови Томського губернського правління, після чого до 22 січня 1901 року займав по-

саду володимирського віце-губернатора. З 29 січня 1901 року М.П. Урусова було переведено до м. Гродно, в якому він був спочатку виконуючим обов'язки губернатора, а з 22 грудня 1901 до 24 квітня 1902 року повноправно обіймав посаду губернатора. Продовженням кар'єри М.П. Урусова стала посада губернатора Полтавської губернії, яку він обіймав з 28 квітня 1902 року до червня 1906 року, і яку він змушений був залишити через важку хворобу.

З 1908 року князь М.П. Урусов був цілковито пов'язаний з Катеринославською губернією та Катеринославом, де він став Катеринославським губернським предводителем дворянства [8, с. 4]. Хоча, слід зазначити, що з катеринославською губернією М.П. Урусова пов'язала не лише служба та кар'єра, а й його дружина. У 1894 році Микола Петрович Урусов одружився з Вірою Георгіївною Алексеевою, яка була донькою колишнього губернського предводителя дворянства Г.П. Алексєєва, власника маєтку в с. Котівка Новомосковського повіту. Після одруження він з дружиною за нагоди приїздили до маєтку, що, звичайно, зумовлювало його обізнаність у губернських справах. Саме через Алексєєва Урусов познайомився з Д.І. Яворницьким, знайомство з яким у подальшому переросло у багаторічну дружбу, а також з багатьма видними діячами губернії. З посадою предводителя дворянства М.П. Урусов поєднав також ряд посад адміністративного значення, що було зумовлено тогочасним законодавством. Це посади: голови губернського земського зібрання, голови губернської училищної ради, голови Катеринославської губернської вченої архівної комісії, віце-президента губернського тюремного комітету тощо. Однак, разом з посадами у адміністративно-управлінських органах тогочасного Катеринославу та губернії, Урусов обіймав і посади у громадських організаціях, очолюючи Катеринославське міське управління Червоного хреста та Олександрівський відділ опікування глухонімими, попечительство губернської земської лікарні, товариство сільського господарства губернії. Він очолював або входив як член до багатьох товариств допомоги нужденним учням навчальних закладів [1; 2]. Незважаючи на таке широке коло обійманих посад, Урусов знаходив час для кожної з них.

Особливу увагу одразу ж після призначення його предводителем дворянства М.П. Урусов зосередив на розвитку земської медицини у губернії. Так, вже 25 вересня 1908 року як голова місцевого управління Червоного хреста він направляє клопотання до губернської земської управи з пропозицією побудови у м. Катеринославі першої дитячої лікарні. Але земська управа вирішила обмежитись виділенням 1000 руб. щорічно [10, с. 610-612]. Проте на 44-й черговій сесії 1909 року Губернське земське зібрання прийняло постанову, якою виділялася одноразова дотація у розмірі 10 000 руб. на будівництво лікарні, а щорічні дотації збільшувалися до 3 000 руб. за рахунок губернського земства [11, с. 356; 14, с. 729]. У 1910 році, за ініціативи Урусова на рахунок губернського земства було прийнято половину витрат з будівництва заразного бараку при дитячій лікарні [14, с. 730]. Вже в 1911 році дитяча лікарня розпочала свою роботу. Ще в 1909 році М.П. Урусова було обрано на посаду попечителя губернської земської лікарні [14, с. 600], займаючи яку Урусов багато зробив як для благоустрою лікарні, так і для освіти персоналу, що дозволили розроблені за його участю «права та обов'язки попечителя губернської земської лікарні» [12, с. 2261]. За сприяння

М.П. Урусова через губернське земське зібрання виділялися кошти для товариства Швидкої допомоги, общини сестер милосердя тощо [14, с. 730-731].

Організаційно-управлінські здібності М.П. Урусова проявилися при підготовці Південно-російської обласної сільськогосподарської, промислової та кустарної виставки 1910 року у Катеринославі, головою розпорядчого комітету якої він був [4;9]. Виставка в умовах тогочасної аграрної реформи засвідчила величезний економічний потенціал як міста, так і губернії, а також дала їм новий імпульс розвитку. В район виставки входило п'ять губерній: Катеринославська, Полтавська, Таврійська, Харківська та Херсонська, а також дві області: Війська Донського та Кубанська. Сумарна площа району виставки складала 489 681 кв. верст, або 522 391,7 кв. км, а сумарне населення району складало на той час 20 818 000 осіб [9, с. 20]. Тож статус «обласної» вона носила лише умовно, оскільки на ній були представлені як експонати південних губерній імперії, так і іноземні експонати, бо багато галузей промисловості були або слабо представлені у Російській імперії, або навіть абсолютно не представлені в ній, що має відношення передусім до промислових експонатів [13]. М.П. Урусов доклав багато зусиль задля проведення виставки у тому форматі, в якому вона відбулася, хоча й було багато перепон, як-то: короткий термін на її облаштування, конкуренція Одеської виставки, яка проходила майже одночасно, епідемія холери, що викликала кризу на копальнях та заводах тощо. До діяльності Розпорядчого комітету виставки Урусов залучив викладацький склад Катеринославського Вищого Гірничого Училища, а саме: М.Й. Лебедева, О.М. Терпигорєва, П.Г. Рубіна, М.М. Протодьяконова та директора Комерційного училища А.С. Синявського.

Також під час виставки відбувся З'їзд діячів з гірничої справи, металургії та машинобудування, який проходив з 1-го по 7-е вересня 1910 року у Катеринославському Вищому Гірничому Училищі і був першим Всеросійським з'їздом з даних спеціальностей. Розпорядчий комітет виставки надав підтримку з'їзду у вигляді субсидії а також безкоштовної розсилки кореспонденції під фірмою комітету. Одне з загальних засідань з'їзду, а саме 5-го вересня 1910 року, у рамках свого візиту на виставку, відвідав міністр торгівлі та промисловості Російської імперії С.І. Тімашев. До керівництва з'їзду увійшли визначні науковці та діячі Катеринославського Вищого Гірничого Училища. Головою комітету з'їзду було обрано професора М.Й. Лебедева, тоді директора Катеринославського Вищого Гірничого Училища, головою секції з гірничої справи – професора КВГУ О.М. Терпигорєва, а головою секції з металургії – професора КВГУ П.Г. Рубіна [9, с. 77]. Сприяння М.П. Урусова розвитку інфраструктури як губернії, так і регіону дозволяло досягати нових висот промислового розвитку краю. Так, за його допомоги досягалося позитивне для Катеринослава рішення уряду імперії у питанні побудови залізничного мосту, та його пристосування для пішоходів та гужового транспорту [5, с. 45, 119; 14, с. 760].

Не залишався М.П. Урусов осторонь культурних питань Катеринославщини. Не без його підтримки у Катеринославі до лютого 1916 року проіснувала «Просвіта». Так, у щоденнику Євгена Чикаленка занотовані такі слова Д.І. Дорошенка, які були сказані у січні 1914 року: «Під утиском майже всі

«Просвіти « позакривалися, зосталася тільки катеринославська та кілька її філій. Своім існуванням вона зобов'язана губернаторам, які дивляться на них крізь пальці. (Я з своєї сторони скажу, що зобов'язані вони існуванням Д. Яворницькому, який живе в приятельстві з катеринославським губернським предводителем кн. Урусовим, що має великий вплив на губернаторів – Є.Ч.)» [18, с. 460]. Ці дружні відносини Яворницького з Урусовим сприяли й розвитку музейної справи в Катеринославі. Так, губернським земським зібранням виділялися кошти на дослідження Яворницького, кошти музею, а також було зроблено перші кроки у справі будівництва наступної музейної будівлі. Ще будучи Володимирським віце-губернатором, М.П. Урусов брав діяльну участь в опублікуванні праці Д.І. Яворницького «Джерела з історії запорозьких козаків», яка вийшла у 1903 році у Володимирі, про що може свідчити листування 1899 року між Урусовим та Яворницьким [17].

Все викладене вище, це лише деякі відомі та найбільш вагомні аспекти діяльності М.П. Урусова на Катеринославщині, проте вони свідчать про зроблений ним визначний вклад у розвиток краю. За цю діяльність М.П. Урусову у 1914 році було надано звання почесного громадянина Катеринослава, а раніше, у 1912 році, його було обрано до Державної ради від Катеринославської губернії [8; 14, с.44]. М.П. Урусову у 1906 році було надано звання шталмейстера, а у наступному році він став сенатором. За своє життя він отримав велику кількість державних нагород. Проте, життя цієї видатної людини закінчилося трагічно, у 1918 році його було розстріляно більшовиками у П'ятигорську. Всі ці посади, а також зв'язки (так, М.П. Урусов перебував у дружніх стосунках з прем'єр-міністром Російської імперії П.А. Столипіним, про що свідчить їх листування [15; 16]) князь М.П. Урусов спрямовував на розвиток Катеринослава та губернії. Тож цілком можна стверджувати, що М.П. Урусов зробив значний внесок у еволюціонування регіону, а також задля підтримки його передової ролі у тогочасній Російській імперії, яку він продовжує зберігати й дотепер в Українській державі. Свідченням же можливостей цієї непересічної особистості можуть бути слова товариша міністра внутрішніх справ Володимира Джунковського, який побував у Катеринославі напередодні приїзду до міста у січні 1915 року царя Миколи II, занотовані у його мемуарах: «Губернатор Колобов мені дуже сподобався... Йому було важко бути у згоді з губернським предводителем дворянства князем Урусовим, котрий дивився на Катеринославську губернію як на свою вотчину, мав великий вплив у вищих сферах, тоді як Колобов був далеко не світська людина. Урусов на нього дивився скоріше як на свого підлеглого і дещо зверхньо, вірніше, як покровитель» [3, с. 492].

Життя і діяльність кн. М.П. Урусова вимагає подальшого ґрунтовного дослідження і неупередженої оцінки, що зумовлено як непересічністю даної постаті, так і перехідним періодом історії тогочасного суспільного та державного ладу на який і припадає його діяльність на теренах Катеринославщини.

Бібліографічні посилання:

1. Весь Екатеринослав: Справочная книга. – Екатеринослав: Изд. Л.И.Сатановского, 1913. – 301 с.

2. Весь Екатеринослав: Справочная книга. XVII год издания. – Екатеринослав : Изд. Л.И.Сатановского, 1915. – 316 с.
3. Джунковский В.Ф., Панина А.Л. Воспоминания: в двух томах. –М.: Издательство им. Собачниковых, – 1997. – Т. 2. – 882 с.
4. ДІМ. – Ф. 23. – Спр. 21. Подяка Комітету Південноруської обласної виставки – М.П. Урусову. 1910 р. – Арх. 749.
5. Журналы Екатеринославского губернского Земского собрания 48-й очередной сессии 1913 г. С приложениями. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1914. – 976 с.
6. Кузнецов Л.И. Из века в век переходя: Ист. хроники Касимова. – Рязань: Поверенный, 2002.– 303 с.
7. Лазебник В.И. Почетное гражданство в дореволюционном Екатеринославе // Скарби музеїв: збірник статей. Матеріали обласної наукової конференції до Міжнародного дня музеїв 2003 р. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – 156 с.
8. Н.П. Урусов // Русская правда. – 1912. – 8 сентября. – № 1704.
9. Отчет-альбом Южно-Русской областной сельскохозяйственной, промышленной и кустарной выставки, в г. Екатеринославе, с 1-го июня 1910 по октябрь 1911 года. – Екатеринослав: Типо-цинкография Г. Берга, 1912г. – 666 с.
10. Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского Земского собрания XLIII очередной 1908 года сессии (с 8 по 22 декабря 1909 года включительно) – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1909. – 2378 с.
11. Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского Земского собрания 44-й очередной 1909 года сессии (с 4 по 19 декабря 1909 года.) – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1910. – 2137 с.
12. Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского Земского собрания 45-й очередной 1910 года. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1910. – 2263 с.
13. Путеводитель и каталог Южно-Русской областной выставки, устроенной Екатеринославским Губернским Земством в городе Екатеринославе с 1 июля по 25 сентября 1910 г. / Сост. А.Авчинников.– Екатеринослав: Тип. М.С.Копылова, 1910. – 128 с.
14. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского Земского собрания 1866 – 1913 гг. Ч.2. – Вып.2. – Екатеринослав: Типография К.А. Андрущенко, 1916. – 1212 с.
15. Столипін П.А. Лист до М.П. Урусова // РДАЛІ. – Ф. 1335. – Оп. 1.– Спр. 179. – Арк. 1-2.
16. Столипін П.А. Лист до М.П. Урусова // РДАЛІ. – Ф. 1335. – Оп. 1.– Спр. 179.– Арк. 3.
17. Урусов М.П. Лист до Д.І. Яворницького // ДІМ. – Ф. 23. – Спр. 21. – арх. 20572
18. Чабан М. Діячі січеславської «Просвіти». – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2002. – 536 с.